

AGNIESZKA JANUSZEK-SIERADZKA

FENOMENY KOBIECEGO ŚWIATA.
KONFERENCJA NAUKOWA „...BO TO ZŁA KOBIETA BYŁA».
PORTRETY NIEWIASTOM NIEŻYCZLIWE
W EPOCE NOWOŻYTNEJ”,
23 LISTOPADA 2023 ROKU

Konferencja naukowa „...bo to zła kobieta była». Portrety niewiastom nieżyczliwe w epoce nowożytnej”, która odbyła 23 listopada 2023 r. via Teams, to już piąte naukowe spotkanie z cyklu warsztatów organizowanych przez prof. dr hab. Aleksandrę Skrzypietz i dr Aleksandrę Barwicką-Makulę z Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz dr hab. Agnieszkę Januszek-Sieradzką z Instytutu Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Pierwsza konferencja, która dała początek cyklowi, odbyła się 20 listopada 2020 r. i była zatytułowana „Dwór królowej w średniowieczu i w epoce nowożytnej, cz. I: Badania nad dworami królowych w historiografii europejskiej”. Jej kontynuacja – „Dwór królowej w średniowieczu i w epoce nowożytnej, cz. II: Ludzie dworu, ludzie na dworach” odbyła się 27 maja 2021 r., a naukowy dorobek obu spotkań ukazał się drukiem w *Roczniku Filozoficznym Ignatianum*, 27, nr 2 (2021). Wówczas podjęto decyzję o kontynuowaniu tej inicjatywy, przyjęciu na stałe formuły jednodniowych spotkań on-line oraz wydawaniu drukiem naukowego dorobku kolejnych konferencji. Trzecia konferencja, zatytułowana „Klimat kulturalny i intelektualny dworów królowych w średniowiecznej i nowożytnej Europie”, odbyła się 4 listopada 2021 r., a artykuły powstałe na podstawie wygłoszonych wówczas referatów zostały opublikowane w kwartalniku *Perspektywy Kultury*, 39, nr 4 (2022), czasopiśmie naukowym Instytutu Kulturoznawstwa i Dziennikarstwa Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie. Tematem kolejnej, czwartej konferencji, która miała miejsce 16 marca 2023 r., uczyniono „Dzie-

Dr hab. AGNIESZKA JANUSZEK-SIERADZKA, prof. KUL — Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Historii, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej; adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; mail: agnieszka.januszek-sieradzka@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3227-3797>.

ciństwo na dworze królewskim, magnackim i szlacheckim w XVI-XVIII wieku”, a teksty – już tradycyjnie – zostały ogłoszone drukiem w roczniku *Wiek Stary i Nowy* 18 (2023), Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

W czasie piątej z cyklu konferencji jej uczestnicy zastanawiali się, jakie kobiety i dlaczego postrzegano jako złe, oraz jak tworzone czarne wizerunki i legendy kobiet, które złe stawały się wraz z upływem czasu i narastaniem kolejnych warstw niezyczliwych przekazów. W czasie konferencji wygłoszono 11 referatów. Konferencję i jednocześnie pierwszy panel „Królowe, dworki, magnatki” otworzył referat dr hab. Agnieszki Januszek-Sieradzkiej, prof. ucz. (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) „«Tedy ta jest z dawna wszystkich bab natura, izci ich myśli nigdy quiescere possunt». Plotki i konflikty we fraucymerach żon Zygmunta Augusta”. Autorka zwróciła uwagę, że przekazy źródłowe, który pokazywałyby codzienne, mniej oficjalne życie fraucymeru, toczące się w niewieścich komnatach, są skromne, choć w przypadku fraucymerów żon Zygmunta Augusta, a zwłaszcza Barbary Radziwiłłówny, dysponujemy cennymi źródłami epistolarnymi. Dotyczą one m. in. nieporozumień królowej z dworkami i żonami dworskich urzędników, zawiedzionych nadziei matrymonialnych i historii miłosnych w atmosferze skandalu. Podejście Zygmunta Augusta, od którego pochodzi znacząca część informacji na ten temat, do plotek i wewnątrzfraucymerowych konfliktów, charakteryzowało się spokojem i przekonaniem, że są one nieuniknionym elementem dworskiego życia kobiecego środowiska i należy przykładać do nich właściwą miarę. Referat mgr. Pawła Tyszki (Zamek Królewski w Warszawie) w referacie „Anna z Wiśniowieckich Zamoyska – szekspirowska Lady Makbet rodu Zamoyskich?” przedstawił sprawę tytułowej magnatki, żony strażnika polnego koronnego Jana Zamoyskiego, która w nie do końca jasnych okolicznościach została oskarżona o czary. Oskarżycielem miał być wojewoda kijowski Tomasz Zamoyski (1594-1638), a samo oskarżenie znane jest jedynie z trzech zachowanych listów, w tym dwóch szwagra Wiśniowieckiej, Wacława Jana Zamoyskiego. Tomasz Zamoyski miał oskarżać magnatkę o rzucenie czaru, przez który on i jego żona Katarzyna Ostrogska nie mogli doczekać się potomstwa. Sprawa ostatecznie została wyciszona, gdy Zamoyski w 1623 r. powitał na świecie pierwsze dziecko – córkę Gryzeldę. Kwestia oskarżeń powróciła jeszcze po ponad 40 latach, gdy Gryzelda Zamoyska – w toku walk o ordynację – miała opowiadać o rzuceniu czarów na jej rodziców. Oskarżenie o czary magnatki, choć nie skończyło się procesem sądowym, należy uznać za ewenement w historii czarostwa w Polsce. Dr Aleksandra Barwicka-Makula (Uniwersytet Śląski w Katowicach) w referacie „Czarna legenda Urszuli Meyerin” przyjrzała się historiograficznemu obrazowi postaci, którą wciąż otacza aura tajemniczości, pomimo dobrego stanu zachowania korespondencji i sporej literatury, i podjęła próbę odkłamania jej wizerunku. Według Autorki, portret Urszuli Meyerin, która 40 lat swojego życia spędziła u boku króla Zygmunta III Wazy, jest konstruktem historiograficznym powstałym z kompilacji życiorysów trzech osób: samej Urszuli Meyerin, Urszuli Ginger i ochmistryni Barbary Warschenhauserin. W swoim referacie Autorka dokonała dekonstrukcji tego fałszywego wizerunku, wskazując źródła przeinaczeń i nieporozumień w życiorysie Meye-

rin, dotyczących jej pochodzenia, sprawowanych funkcji czy relacji z Zygmuntem III Wazą i jego dziećmi. Prof. dr hab. Aleksandra Skrzypietz (Uniwersytet Śląski w Katowicach) w referacie „Maria Medycejska – niecznośna żona, nieczuła matka, niegodziwa regentka” poddała analizie i krytyce pojawiające się w literaturze oceny tej francuskiej królowej, żony Henryka IV i regentki w okresie małoletniości Ludwika XIII. W ocenie Referentki — wbrew utrwalonym ocenom — Maria nie była tak trudną żoną, wyrodną matką i złą regentką, jak zwykle się ją przedstawiać w literaturze przedmiotu, a za częścią jej krytykowanych decyzji czy posunięć stały istotne i domagające się zrozumienia motywacje. Kwestię „złej żony” poruszyła w swoim wystąpieniu „Złe żony czy niepokorne kobiety? Siostry Chodkiewiczówny: Rozalia Lubomirska (1768–1793) i Elżbieta Radziwiłłowa (1771–1804)” także dr hab. Małgorzata Ewa Kowalczyk (Uniwersytet Wrocławski). Referentka przyjrzała się w nim kolejom losów córek Jana Mikołaja Chodkiewicza, starosty żmudzkiego i Ludwiki Marii Rzewuskiej, którzy zapewnili swoim dzieciom szczęśliwe dzieciństwo, dobre wychowanie i rozległą edukację. Obie starszianki wyszły za mąż za dużo starszych od siebie mężczyzn (mąż Rozalii – Aleksander Lubomirski był starszy od żony o 17 lat, z kolei mąż Elżbiety, Maciej Radziwiłł, był od niej starszy o 22 lata) i obie zdecydowały się na życie dalekie od rodzinnych i społecznych oczekiwań. Rozalia najpierw wdała się w romans, za ukochanym trafiła do rewolucyjnej Francji i 30 czerwca 1794 r. została zgilotynowana. Elżbieta, która chciała opuścić swego powszechnie szanowanego męża i czułego ojca jej dzieci (w ewentualnym procesie to na jego korzyść chciała zeznawać matka Elżbiety), zmarła w wieku 33 lat.

Drugą część konferencji, zatytułowaną „Plebejki”, otworzyło wystąpienie dr. Tomasza Rombka (Bytom) zatytułowane „Postać kobiety-winowajczyni w świetle księgi sądowej gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędka z Czechla i Jana z Brzóstkowa (1449-1453, 1455)”. Autor przedstawił wyniki analizy 78 przypadków, wśród których 37% dotyczyło utrzymywania stosunków seksualnych z duchownym, 28% to świadoma lub nieświadoma bigamia kobiety, a pozostałe to pojedyncze przypadki czarów i stawiania wróżb, niemocy płciowej męża, orzeczenia o dziewictwie, lichwy, zniesławienia, posiadania długów, kradzieży, przemocy domowej, trucicielstwa, dzieciobójstwa, oskarżenia o sprzyjanie herezji husyckiej i zachowania świętokradcze, jak sprofanowanie kościoła czy noszenie w kieszeni Komunii Świętej. Referat dr. Andrzeja Gładysza (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), zatytułowany „«Wesołe panie» podczas kampanii wojennych ostatnich Jagiellonów w świetle tzw. artykułów hetmańskich”, został poświęcony kwestii obecności kobiet przy armii. W Polsce, co do zasady, kobiety nie brały udziału w kampaniach wojennych i na mocy artykułów hetmańskich były otoczone szczególną opieką i ochroną przed przestępstwami ze strony żołnierzy. Autor przedstawił kwestię prostytucji, występującą niemal we wszystkich artykułach wojskowych tego okresu, którą na mocy przepisów prawnych surowo karano, a z czasem srogość kar wzrastała. W artykułach Stanisława Cikowskiego z 1565 r. korzystanie z takich usług wprost nazwano cudzołóstwem i grzechem, który ściąga na wojsko gniew Boży i pozbawia je pomocy Opatrzności w czasie walk. Wobec fiaska prób wyparcia prostytucji ze środowiska wojskowych sta-

rano się ująć ją w ramy prawne. Referat prof. dr hab. Urszuli Augustyniak (Uniwersytet Warszawski) „«Uczciwa niewiasta» protektorką zabójcy kochanki. Przyczynki do badania roli kobiet w procesach o przestępstwa kryminalne na Podlasiu w pierwszej połowie XVII w.” dotyczył historii analfabetki Zofii Gorzkowskiej, która nie wahała się wejść na ścieżkę konfliktu z bogatym i wpływowym hetmanem Mikołajem Radziwiłłem i była w tym sporze równorzędną partnerką dla wykształconych i doświadczonych pełnomocników Radziwiłła. Zofia ujęła się za Janem Głazowskim, młynarczykiem w należącej do Radziwiłłów Orli, człowiekiem oskarżonym o dwa przestępstwa — defraudację i dwukrotne zlecenie zabójstwa swojej kochanki. W finale całej sprawy Głazowski przeprosił magnata i pozostał w swoich dobrach, Zofia i jej mąż zostali skazani na banicję za obrazę Radziwiłła. Jak stwierdziła Referentka, to jeden z licznych, zanotowanych w księgach podlaskich, przykładów udziału kobiet w walce o ziemię i ich uczestnictwa w procesach dotyczących ich rodzin. Mgr Monika Szamik (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) w swoim referacie „«Raz cię ucieszy, a dziesięć zasmęci». Wizerunek kobiety w kalendarzach zamojskiego profesora Stanisława Niewieskiego z drugiej połowy XVII wieku” przyjrzała się 191 epigramatom poświęconym kobietom (z 490 występujących w kalendarzach Niewieskiego). Spojrzenie zamojskiego profesora było skrajnie mizoginistyczne, zestawiał w nich długą listę wad niewiast na różnych etapach życia — panien, mężatek, wdów, starych panien i „dam”. Najwięcej uwagi poświęcił mężatkom, małżeństwo widział jako nieustanne pasmo utrapień, kłótnie — jego zdaniem — zawsze powinny kończyć się zwycięstwem poglądów męża, edukację kobiet postrzegał jako niepotrzebną i ryzykowną, a szczególnie zniechęcał do poślubiania wdów. W wizerunku kobiet wyłaniającym się z tych aforyzmów i odpowiadającym ówczesnemu męskiemu poczuciu humoru, próżno szukać cech pozytywnych. Prof. dr hab. Andrzej Karpiński (Uniwersytet Warszawski) swój referat „Czarownice, dzieciobójczynie, stręczycielki jako przykłady kobiet «złych» w miastach Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w.” poświęcił przede wszystkim kwestiom dzieciobójstwa, stręczycielstwa i celowych podpaleń wśród kobiet w tym okresie. Referent zwrócił uwagę na motywy popełniania tych przestępstw, podkreślając, że wówczas młode samotne matki nie podlegały społecznemu ostracyzmowi. Stręczycielstwo, organizowane przez kobiety, dotyczyło w skrajnych przypadkach nawet 10-, 12-letnich dziewcząt, często z najbliższej rodziny stręczycielki. Zamykający konferencję referat dr Magdaleny Wilczek-Karczewskiej (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) „Portret złej kobiety w «Księgach złoczyńców» w epoce nowożytnej” został oparty na analizie książki kryminalnej miasta Krakowa z lat 1589-1604. Autorka przyjrzała się na tej podstawie przebiegowi procesów, które dotyczyły kobiet — sprawczyń (podsądnych), ofiar i towarzyszek oskarżonych. W przypadku kobiet-ofiar wszechobecna w tych zapisach jest przemoc i jej racjonalizacja (kobieta sama jest sobie winna), a ofiary są w większości bezimienne. Autorka za szczególnie interesujące i najmniej sformalizowane uznała portrety towarzyszek oskarżonych (na 164 przekazy to 29 przypadków – 18%).

W długiej, merytorycznej dyskusji zwrócono uwagę m.in. na relatywizm i rozciągłość pojęcia „zła kobieta”, siłę plotki i mechanizmy jej wykorzystywania, kwestię „starych bab” w źródłach, okoliczności procesów o czarostwo, systemu kar kanonicznych dla niedotrzymujących celibatu duchownych, stereotypowych wizerunków kobiet w różnych typach utworów literackich epoki nowożytnej, trudności w interpretowaniu źródeł sądowych. W podsumowaniu konferencji prof. dr hab. Aleksandra Skrzypietz podkreśliła wysoki poziom przedstawionych referatów, ich zróżnicowaną podstawę źródłową i liczne, interesujące perspektywy badawcze, zarysowane w wystąpieniach i wskazane w czasie ożywionej dyskusji. Materiały konferencyjne, podobnie jak w przypadku wcześniejszych naukowych spotkań poświęconych królowym i ich dworom oraz kobietom epoki nowożytnej, zostaną ogłoszone drukiem.